

Harmincnegyedik díjátadás
2004. március 20.
Magyar Nemzeti Múzeum, díszterem

Első díjazott

A TERMÉSZET VILÁGA
tudományos ismeretterjesztő tevékenysége
MAGYAR ÖRÖKSÉG

Magyar nyelvű tudományos - és egyben ismeretterjesztő - folyóirataink sora az 1780-ban elindult *Magyar Hírmondó*val veszi kezdetét, 1783-tól adatott közre Molnár János *Magyar Könyvháza*, amely nemzetközi tudományos eseményekről is tudósított. 1789-es a jól ismert *Mindenes Gyűjtemény*, a bibliográfusként is ismert Sándor István Győrött alapította a *Sokféle* elnevezésű periodikát, amelyben valóban sokféle tudományos hír volt olvasható, de már kevesebben tudnak a Sándorfi József által Kassán elindított 1803-as *Orvosi és Gazdasági Tudósításokról*, amelyet akár az első magyar nyelvű orvosi folyóiratnak is tekinthetünk, A *Tudományos Gyűjtemény*, amelynek elindításában a történész Fejér György, az ismert lapszerkesztő, Kulisár István, az esztéta Schedius Lajos, a neves agrártudós, Pethe Ferenc és még számosan részt vettek, s amelynek szerkesztésébe később Vörösmarty Mihály is bekapcsolódott, egy sok-sok számot megélt, értékes folyóirat volt. Ez a lap adott hírt arról, hogy 1831-ben egy önálló gyógyászati periodika, az *Orvosi Tár* is elindult, s üdvözölték akadémiai laptársukat, a *Tudománytárat* is, az 1834-es meginduláskor. 1829-ben alapított Pesten Lánghy István és Lencsés Antal jóvoltából - utóbbi a Georgikon tanára volt - A *Természeti, Gazdasági és Mesterség! Esméretei Tára*, amely csupán fél éven keresztül szolgálta a tudomány és az ismeretterjesztés ügyét, s százötven előfizetője nem tudta fenntartani a periodikát. Az 1830-as évek jelentős ismeretterjesztő lapja volt a sokoldalú természettudós és író, Vajda Péter által szerkesztett *Garasos Tár*, amelyet szerkesztője 1834-ben indított útjára, mégpedig

Lipcsében. Társa az ugyancsak rövid ideig megjelent *Fillértár* volt. E két újság 1834-36-ban szolgálta az ismeretterjesztés ügyét, s mellettük megindult Brassai Sámuel szerkesztésében Kolozsvárott az első *Vasárnapi Újság*. 1836-ban indult útjára az *Ismertető*, amelynek alcíme így hangzott: *Összművészet (polytehnia), polgári szorgalom s magasb ízlésű művészet tára*. Ez a kiadvány s a hasonló, *Kémlő* című lap már az ipari témakörök bemutatására is kitért. Hamarosan egy újabb műtudományi folyóirat vette kezdetét, mégpedig az egri rajztanár, Joó János *Hetilapok Műtudomány és Egyéb Hasznos Ismeretek Terjesztésére* címmel megindult újsága. A régi *Sokféle* új változata 1832 és 1834 között jelent meg, a neves nyelvtudós, Márton József szerkesztésében, Bécsben. Aztán jött Kunoss Endre *Természet* elnevezésű periodikája, amelynek társ szerkesztője ismét Vajda Péter volt. Erdélyben, Kolozsvárott 1846-ban indult útjára Berde Áron *Természetbarát* elnevezésű nívós ismeretterjesztő lapja. A nyitrai *Magyarhoni Természetbarát* 1857-től támogatta az ismeretterjesztés ügyét.

A felsorolt korai magyar folyóiratok végül is két csoportra oszthatók: a tudományt, illetve az ismeretterjesztést szolgáló kiadványokra, de a második csoportra is érvényes, hogy ezek is tudományos igénnyel összeállított folyóiratok voltak. Többségük rövid életű volt, nem állt mögöttük tudományos intézmény, s ebben a tekintetben hozott változást az Akadémia megalapítása.

1825-ben alapították a Magyar Tudományos Akadémia, s az alapító okiratban megjelölt célok között szerepelt, hogy könyv- és folyóirat kiadással is szeretne foglalkozni a testület. Így is történt: az Akadémia által kiadott első könyv 1831-ben került ki a sajtó alól, első folyóiratuk, a *Tudománytár* 1834-től kezdődően jelent meg. Szaktudósok megirigyelték azt, hogy az elsősorban a nyelv- és széptudományok művelésére szerveződött tudóskör megkapta a működési engedélyt, s bár cenzúrázva, de kiadhatott könyveket és folyóiratokat. Ennek mintájára az orvosok 1837-ben külön egyesületet alkottak, s az 1831 és 33 között megjelent *Orvosi Tár* elnevezésű szaklapot is felélesztették. A természettudósok még az újabb alapítással sem voltak teljesen elégedettek, hiszen a fizikusok, asztronómusok, biológusok is szívesen dolgoztak volna szervezett keretben, s szívesen láttak volna egy szaklapot, amely elsősorban az ő érdeklődési körükbe vág. Kapóra jött számukra az, hogy 1841 májusában az ország orvosait és természettudósait az évente egy alkalommal megrendezésre kerülő vándorgyűlések elsőjére hívták meg, s a gyűlést megelőző napon létrehozták az Akadémiától, az Orvos egyesülettől, a vándorgyűlések

szervezetétől független, de később velük mégis együttműködő társaságukat, a Magyar Természettudományi Társulatot, amely később királyi megerősítést is nyert. Hamarosan évkönyvet és tudománytörténeti naptárt is kiadtak, a földtan művelői viszont úgy gondoltak, hogy számukra szűkös ez az egyesületi keret, s 1848-ban megalapították a Magyarhoni Földtani Társulatot, amely 1872 óta jelenteti meg a *Földtani Közlönyt*. Erdélyben 1859-ben megalapították a Múzeum-Egyesület, amelyet második Akadémiának is tekinthetünk, s amely 1874-től útjára bocsátotta az *Erdélyi Múzeum* című, később sok-sok évet megélt folyóiratát, amelyet 1879-től kezdődően tettek teljesebbé az *Orvostermészettudományi Értesítővel*. Működött és szaklapokat adott ki tehát a Magyar Tudományos Akadémia, a Királyi Orvosegyesület, évkönyveket bocsátott útjára a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek Szervezete, s szakfolyóirat kiadásába kezdett a Királyi Magyar Természettudományi Társulat is. Mindez 1860-ban történt.

Egyvalami azonban hiányzott: a nívós ismeretterjesztő folyóirat. Egy olyan jellegű lap, amilyeneket korábban Vajda Péter szerkesztett. Ezt az igényt ismerték fel a Természettudományi Társulat vezetői, a mérnök-fizikus elnök Sztoczek József, a vegyész alelnök Than Károly és elsősorban a társulat akkori első titkára, id. Szily Kálmán, valamint a munkáját segítő másodtitkár, a kémikus Lengyel Béla. Rájöttek arra, hogy bár sikeres volt négy évkönyvük, két naptáruk s hétköznapi közlönyük, talán még nagyobb sikert arathatnak ismeretterjesztő folyóiratukkal. Összehoztak egy szerkesztőbizottságot, s Szily Kálmán szerkesztésében és beköszöntőjével 1869 januárjában kikerült a sajtó alól a *Természettudományi Közlöny* első száma. Alcíme így hangzott: Havi folyóirat közérdekű ismeretek terjesztésére. Ennek s folyóiratnak a jogutóda a *Természet Világa*.

Az első évfolyam Khór és Wein pesti könyvnyomdájában készült, három szép rajzos mellékletet is tartalmazott, mégpedig Margó Tivadar jóvoltából, akinek a cikkéhez Thanhoffer Lajos, a későbbi professzor készített illusztrációkat. A cikk nem akármiről szólt, ez volt a címe: *Darwin és az állatvilág*. Darwin híres könyve, *A fajok eredete* akkor volt tíz esztendő, *Az ember származása* még meg sem jelent. Entz Géza vállalta a periodika állattani részeinek szerkesztését, Ponori-Török Aurél az élettani fejezeteket, Wartha Vince a vegytaniakat. Az Entz-család számos tudóstagja napjainkig a folyóirat szerzői közé sorolható, s ugyanez mondható a Ponori-Török (Ponori-Thewrewk)-család későbbi tagjairól is. Wartha professzor úr és a Zsolnay-

család egyik tagja fedezte fel az eozinmázát, s az ily módon elkészült szép kerámiákról azóta publikációk százai jelentek meg.

A kiegyezés után Magyarországon pezsgő tudományos élet folyt, működött a nagy Tudományegyetem, s hamarosan szólhattak a krónikások az önálló Műegyetemről, majd az újonnan alapított 1872-es Kolozsvári Egyetemről. Folyamatosan nyolcosztályossá lettek a gimnáziumok, modernizálódtak a természettudományi tantervek, minden iskolatípus számára megszerkesztettek a reáltudományok tankönyvei, a tudós testületek folyamatosan pályaműveket írtak ki, sorra alakultak a nyomdák és könyvkiadók, elindulgattak az egyes tudományok szaklapjai, de az ismeretterjesztés területén a *Természettudományi Közlöny* maradt az úr.

A Természettudományi Társulat hamarosan könyvkiadói vállalkozáshoz is fogott, 1872-től kezdődően a periodika folyamatosan hírt adhatott Darwin, Helmholtz és más alapművek magyar kiadásáról, Lóczy Lajos és Hermán Ottó köteteiről, Gothard Jenő csillagászatáról, Wartha Vincének az agyagiparról írt művéről, Abafi-Aigner lepkészetéről, Zemplén Győző elektromosságтанáról, Stein Aurél földrajzi könyvéről, a Szathmáry-féle alkémiáról Rapaics botanikáiról, s e szerzők valamennyije a *Természettudományi Közlönynek* is munkatársa volt. Annak a közlönynek, amely elsőként mutatta be a magyar olvasóknak a Maxwell-féle elektrodinamikát, Darwin elméletét az ember származásáról, s amely ugyancsak elsőként mutatta be olvasóinak magyar fordításban Einstein relativitáselméletét, 1919-ben. Hogy aránylag sokat tudunk a Társulat történetéről, a periodika alakulásáról, ez elsősorban annak köszönhető, hogy Szily Kálmán kezdeményezésére akkoriban indultak meg Magyarországon a tudománytörténeti kutatások. Id.Szinnyei József volt az első, aki bibliográfiáiban már fel tudta dolgozni a Természettudományi Társulat könyveit, illetve a *Természettudományi Közlönyben* megjelent cikkeket, s Szinnyei első nagy munkája, még 1878-ban, a Társulat jóvoltából látott napvilágot. E mozgalom keretében jelenhetett meg Heller és Czógier fizikája, s jelenhetett meg nagyszámú botanikatörténeti írás Gombocz Endre és mások jóvoltából, nem is beszélve Herman Ottó csodálatos stílussal megírt műveiről, amelyek szinte kivétel nélkül mind a Természettudományi Társulat gondozásában jelentek meg, s azoknak sok-sok részlete a *Természettudományi Közlönyben* látott napvilágot.

Vannak a világon olyan tudományos lapok, amelyek korábban indultak, mint a

Természettudományi Közlöny, s máig is megjelennek. Ezek azonban tudományos lapok. A mi közlönyünk az ismeretterjesztésben egyedülálló. A világ legrégibb, napjainkban is folyamatosan megjelenő tudományos ismeretterjesztő folyóirata maga a *Természettudományi Közlöny*, jelenlegi nevén: *Természet Világa*. Ez a lap 1869 januárja óta havonta megjelenik, sőt volt egy olyan időszak is, amikor havonta két számot is közre tudott adni a társulat. A közlöny sikerére jellemző az is, hogy 1888-tól kezdődően évente négy pótfüzetet is csatoltak hozzá, oly sok érdekes anyag volt, hogy megérte azt külön közreadni. 1869 és 1944 között a lapnak több mint ezer száma jelent meg, amelyhez közel kétszázötven pótfüzet járult, s egykoron egy-egy nagyobb évfolyam több mint kilencszáz oldalnyit tett ki.

Meg kell hát hajolnunk mindazok előtt, akik hónapról-hónapra lehetővé tették a közlöny megjelenését, s az 1945-ös év kivételével az mindig pontosan, szakszerűen megjelent. A háborús viszonyok nem tették lehetővé a lap 1945-ös közreadását, 1944 decemberében még közreadatott e periodika, s aztán 1946 januárjában *Természettudomány* főcímmel Bay Zoltán és Szent-Györgyi Albert beköszöntő tanulmányaival indult újabb, olvasók ezreit meghódító útjára. Jókai Mór és Gárdonyi Géza épp úgy olvasta, mint a reáltudományok tanára vagy az akadémia kutatói. Természetesen minden jelentős hazai tudós, sőt a közéleti személyiségek közül is sokan, kötelességüknek érezték, hogy írjanak a lapba, beszámoljanak kutatásaikról, külföldi tapasztalataikról, vagy hogy támogatásukról biztosítsák a magyar tudomány művelőit. Még Kossuth Lajos nevével is találkozhatunk a folyóirat szerzőinek sorában.

A lap havonta tájékoztatott a külföld új tudományos eredményei mellett azokról a szomorú eseményekről is, amikor egy-egy tudós haláláról kellett beszámolniuk. Az elmúlt másfél évszázad szinte valamennyi jelentős természettudósáról szólt ez a folyóirat, meghajolván kiemelkedő kutatási eredményeik előtt, s mert szólni azokról is, akiknek az eredményei tévesek, s tudatosan vagy egy véletlennek köszönhetően, félrevezetők voltak, s ez a szigorú, kritikusan objektív szemléletmód érvényes a folyóiratban megjelenő könyvismertetésekre, tudós-interjúkra is. Tették ezt régebben is, s merik tenni napjainkban is, tudván, hogy így nem csak barátokat gyűjtenek maguk köré, tudván azonban, hogy csak így lesznek hitelesek, s csak így ismerik el hitelesnek az olvasók azokat a meghökkentő tudományos eredményeket, amelyekről elsőként Magyarhonban többnyire ők szoktak hírt adni. Tematikus különszámaikkal új műfajt teremtettek, s minden egyes összeállítás egy pillanatkép egy nagy tudományról, s bizonyosak vagyunk abban, hogy ezekre a pillanatképekre még hosszú évtizedeken

keresztül fognak hivatkozni. Igaz ez id. Simonyi Károly fizikatörténeti-kultúrtörténeti áttekintéseire is, amelyek nem kis részben épp a *Természet Világa* szerkesztőinek kitartó munkájaként látott napvilágot.

A periodika neve többször is megváltozott, volt *Természettudomány*, *Természet és Technika*, *Természet és Társadalom*, szigorú értékítélete, szkeptikus megjegyzéseinek jogossága azonban nem változott, s ez a szemléletmód érvényes a ma *Természet Világa* névvel megjelenő, s Staa Gyula főszerkesztő nevével fémjelzett periodikára is.

A folyóirat régebben a Királyi Magyar, később csak Magyar Természettudományi Társulat égisze alatt jelent meg, ennek a társulatnak lett a nagy jogutóda, szellemi örököse a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, amely továbbra is vállalta a lap fenntartását. Az elmúlt évtizedekben már több fenntartót is igényelt a periodika életben tartása, s dicséret illeti a Magyar Hivatalos Közlönykiadót, hogy felismervén e patinás folyóirat értékeit, kiadásában alapvető szerepet vállalt. Alapítványok, miniszteriális szervek is segítenek abban, hogy a periodika fennmaradjon, hogy diákpályázatokat írthasson ki, s a legjobb cikkek szerzőit határainkon belül és határainkon túl jutalmazhassa, s hogy más pályázataikkal is szolgálhassák az ismeretterjesztés ügyét.

A folyóiratot már a XIX században is jól ismerték Felső-Magyarország, Kárpátalja, Délvidék vagy Erdély olvasói, jól ismerték a tanárok és a diákok, a tudományos kutatók és az amatőr természetbúvárok. Számos statisztika igazolja, hogy a humaniőrak és a reáliak művelői egyaránt örömmel forgatták az egyes lapszámokat, levelezési rovatukhoz rengeteg érdekes kérdés és hozzászólás érkezett, s hogy honnan fűjt a szél, ezt egykoron nem csak a politikusi beszámolókból ismerhették meg a történelmi Magyarország újságolvasói, hanem e folyóirat havi meteorológiai rovatából is. Már több mint ötnegyed évszázada adják át egymásnak a stafétabotot azok a tudós kollektívák, akik arra vállalkoznak, hogy hónapról-hónapra mesélnek a tudományról. Úgy mesélnek, hogy a mesében reális dolgokról esik szó, de a mese mégis érdekes. Nem ők találják ki, de mégis ők találják ki, hogy hogyan mesélik el a nem szakmabeliek számára. Matematikusoknak mesélnek a biológiáról, vegyészeknek a csillagászatról, irodalmároknak a számok rejtélyéről, történettudósoknak az atomokról. Mert mindnyájan szeretnék egy kicsit eligazodni abban a világban, amelyben élnek, s ezt csak úgy tehető meg, ha az egyes szűk szakmák képviselői egy kicsiny nyíláson

át beengedik a tekintetet saját, rejtélyes világukba. Ha túl szűk ez a nyílás, alig látunk valamit. Ha túl tág, rengeteg információ rohan felénk, amelyektől elvakulunk. A kettő közötti optimális rés megtalálásának a tudománya maga az ismeretterjesztés, amelyhez magas szinten bizony nem sokan értenek. Akik viszont igen, művészei e szakmának, s többnyire maguk is elismert tudósai egy-egy reáltudományi szakágnak. Kettős életet élnek: miközben kevesek által érthető tudományos eredményekért, alig felfogható képletekért, alig érthető kísérleti eredményekért harcolnak, védik saját igazukat, cáfolják a nagy mágusok elavult téziseit, közben igyekeznek maguk mellé, szakmájuk mellé állítani azokat, akik egy kicsit szeretnének belelátni egy távolabbi terület rejtélyes világába. Hogy hogyan kell ezt megtenni, ezt találta ki Szily Kálmán, Heller Ágoston, Herman Ottó, Eötvös Loránd és még sok-sok követőjük, köztük a nem túl távoli múlt főszerkesztője, Dala László. Az általuk kiépített úton haladnak napjainkban mindazok, akik a *Természet Világát* búvárolják, s ennek nyomán a lap számára a cikkeket írják, szemlézik, s mindazok, akik a múltbeli szerkesztők örökségét megtartva ezekből az írásokból egységes lapot formálnak.

Immár százharmincöt éve, havonta. Ez a kitartó munka egyfajta világszenzáció, igazi magyar siker, e módszer titka, s napról-napra történő jobbítása pedig mindenképpen példaadó s tudósi tiszteletet parancsoló magyar örökség.

Dr. Gazda István
tudománytörténész